

Bencsik Péter: Reform vagy forradalom? A szocializmus útkeresése az ötvenes évek közepén Kelet-Közép-Európában.

Kronosz, Pécs, 2023. 285 oldal.

Bencsik Péter 2023-ban megjelent „válogatáskötete” nemcsak kutatási területeire, de kutatói habitusára is rámutat. A kötet a szerző 2008 és 2023 között publikált nyolc írását tartalmazza, amelyek szerkesztésileg (alfejezetekre tagolva vagy anélkül) és terjedelemben (9-től 59 oldalig) is változatos képet mutatnak attól függően, hogy az első publikálásuk hol és milyen céllal történt. A szerző tudatosan nem szerkesztette újra és nem is frissítette ezeket az írásokat. A címben meghatározott korszak, az 1950-es évek közepe, illetve a határátlépési kérdések és Csehszlovákia mint a szerző meghatározó kutatási területei egyaránt megjelennek a kötetben. Bencsik Péter az írásos források szoros olvasatán alapuló precíz kutatói attitűdöt képviselő történész, aki részletes és széleskörű adatismertetéssel tájékoztatja olvasóját (például Nonn György felszólalásáról 1956. július 31-én, vagy a csehszlovák témában megjelent magyar nyelvű források és szakirodalmak megadásával). Ugyanilyen széleskörű megalapozottsággal lép fel a történeti félreértelmezésekkel szemben, mint például az *Origo*-féle, 2006-os *Szabad Net* összeállításának kritikája kapcsán (87). Mindkettőre (6. és 8. fejezet), és azok kombinációjára (3. fejezet) egyaránt talál példát az olvasó a kötetben.

A válogatott írások nem az eredeti megjelenés ideje szerint szerepelnek a kiadványban, sőt a címek alapján

időben ugráló sorrendet mutatnak: az 1. (*Feledésre ítélt reformok? Az MDP KV 1956. júliusi ülése és a „tisztá lap” politikájának néhány történeti problémája*) és 3. (*A „tisztá lap” a magyar országgyűlésben. Az 1956. július 30. – augusztus 3-i parlamenti ülészak*) fejezet címei jelenítik meg a „tisztá lap” politikája kifejezést; a közte lévő téma ezzel szemben: *Az MDP értelmiségi határozata és az 1956 őszi „funkcionárius-vita”*. A 6. címe (*A szabad mozgás korlátozása az ötvenes években és az 1956-os forradalom előtti utazási reformok*) történetileg a megelőző fejezetnél (*Csehszlovákia 1956-ban – a magyar forradalom kitöréséig*) korábbi témák tárgyalását sejteti.

Bencsik tematikailag átgondolt szerkezet szerint irányítja az olvasót a kötetben keresztül. Az utolsó, a Mansfeld-ügyet tárgyaló rövid fejezeten kívül a kötet egységei tartalmilag két részre oszthatók. Az első négy fejezet a hazai, elsősorban az 1956-os forradalmat megelőző eseményekről szóló hiánypótló írás, míg a következő három szöveg Csehszlovákiára, illetve a csehszlovák–magyar viszonyra, a történeti összehasonlításra koncentrál, beleértve a kapcsolat gyakorlati megvalósulásának lehetőségét, az országok közötti átjárást is. Ezt a kettős tagolást erősíti formailag az is, hogy az egységeket záró 4. (*Nagy Imre Gerő Ernő „tisztá lap” politikájáról*), illetve a 8. fejezetek (*A Mansfeld-ügy jogi háttere*) a legrövidebbek a kötetben.

A magyarországi forrásokat tárgyaló első fejezetekben a gazdagon kutatót 1956-os téma számos sztereotípiáját kívánja árnyalni akár ellentétes értelmezési lehetőségekkel, sok forrást felhasználva. A csehszlovák fejezetek szélesebb kontextusban kerülnek tárgyalásra, így tágítják a kötet első felében vázolt képet, nemzetközi környezetbe helyezve ugyanazt a kérdést (francia és angol szakirodalmak felhasználásával is): vajon reform vagy forradalom által kereste útját a szocializmus a kelet-közép-európai országok történetében? A regionálissá vált kérdést lehangsúlyosabban talán a 7. fejezetben (*Csehszlovákia és Magyarország 1956-ban, illetve Csehszlovákia Kommunista Pártja reakciói a magyar forradalomra*) tárgyalja a szerző a magyar (illetve lengyel és jugoszláv) versus csehszlovák történeti szembeállítással, egészen 1968-ig tágítva a kérdést. A 6. fejezetben a magyar–csehszlovák határátlépést kiegészíti a más országokkal való kapcsolat felvázolásával, például Ausztria és Jugoszlávia esetével. Ezt a szélesebb megközelítést olyan számszerűsíthető adat is mutatja, minthogy a névmutatóban legtöbbször említett személyek közül három magyar, míg hat nemzetközi szereplő.

A szerző ismeretei mind a primer, mind a szekunder források terén megkérdőjelezhetetlenek. Ugyanakkor az olvasó meggyőzését még jobban elősegítené, ha Bencsik Péter az összegyűjtött adatokat táblázatokban is közölné, így például Nagy Imre 1953-as miniszterelnökségének és Gerő Ernő 1956-os „tisztalap” politikájának az összehasonlításakor (110–112), vagy illusztrációkat is mellékelne, ahogy ezt tette a *Kelet*

és Nyugat között című 2019-es könyvében. Bár találunk tartalmi ismételéseket a válogatott írások között (Gerő Ernő „tisztalap” politikája vagy a korabeli média erőviszonyai kapcsán), ennél sokkal markánsabbak az előző fejezetekre történő visszautalások (expliciten lábjegyzetekben is), illetve az azokra építkező gondolatmenetek. Ezzel a folyamatosan építkező technikával feltehetően a címben feltett kérdés összetettségére is rá kíván mutatni a szerző. Hasonló célt szolgálhat, alapvető tudomány metodológiai funkciója mellett, hogy Bencsik saját álláspontját minden fejezetben nagyon pontosan pozícionálja a téma tudományos vitáiban, akár azonos (Berkes Tamás Muriel Blaive könyvében megfogalmazott megállapításai kapcsán [237]), akár ellentétes (Eörsi–Jobbágyi-vita Mansfeld Péter elítélésének jogi megalapozottságáról [239–240]), akár kiegészítő nézőpontot képviselve (Rainer M. János *Az író helye* című munkájára vonatkozóan [66]).

Kinek szól Bencsik Péter kötete? Az 5. és 6. fejezet kivételével, amelyek viszonylag terjedelmes, átfogó képet nyújtanak a csehszlovákiai helyzetéről, illetve a határátlépésre vonatkozó szabályozásokról, minden kiválasztott publikáció egy nagyon speciális problémára vagy új megközelítési lehetőségre koncentrálna, érthető módon a tágabb kontextus felvázolása nélkül. A szerző állításainak alátámasztásaként a forrásokat szó szerint és hosszan idézi (például Gerő Ernő beszédét), pontos, akár többnyelvű elérhetőségük megadásával (lásd Novotný expozéját a 222. oldalon), ami inkább a történészeknek nyújt segítséget és információt, hiszen így a nem

szakavatott olvasó számára nehezebben követhetővé válhat a fejezet. Bencsik számtalan alkalommal in medias res közelít témájához, ami bár emeli olvasmányos és sok esetben ironikus stílusát, arra enged következtetni, hogy célja nem az ismeretterjesztés volt. Ezt támasztja alá, hogy sokszor konkrét további kutatási feladatokat is megfogalmaz (például: 44–45), valamint az is, hogy a könyv rendelkezik ugyan név- és tárgymutatóval, de a számtalan alkalommal használt rövidítések feloldása, mely szintén a témában járatlan olvasó értelmezését segítené, nem szerepel a könyvben. Több esetben korábbi állítások, mások kutatási eredményeinek megcáfolására vállalkozik, például amikor Horváth Lajos 2004-es kötetének hiányosságára mutat rá (25), ezzel egyfajta belső vitára, eszmecserére invitálja az olvasót: „A történész szakma a pártellenzék *utólag* megfogalmazott érveit lényegében kritikátlanul átvette, a pártvezetés által kezdeményezett reformokról pedig a legtöbb publikáció szemérmatosan hallgat, vagy azokat sommásan, lekicsinyítő jelzőkkel illeti.” (Kiemelés az eredetiben – 17).

A munka a *Jelenkortörténeti tanulmányok* könyvsorozat harmadik köteteként jelent meg. A sorozat szerkesztője Tomka Béla, a szerző tanszékének (Szegedi Tudományegyetem Jelenkortörténeti Tanszék) és kutatócsoportjának (MTA-SZTE-ELTE Globalizációtörténeti Kutatócsoport) vezetője. A könyvsorozat nem kizárólag a tanszéki oktatók munkáit fogja össze, hiszen Lénárt András, a sorozat második kötetének szerzője a szegedi egyetem

Hispanisztika Tanszékének oktatója, illetve az idén nyáron megrendezett könyvbemutató is kari könyvsorozatként aposztrofálta a kiadványokat. A sorozatindító kötet címe, *Mitoszok és válaszok. Európai integráció és globalizáció a közbeszédben és a tudományban*, arra utal, hogy az időbeli specifikáció mellett területi lehatároltság nélküli kutatói szándék is érvényesül a sorozat elemeinél. Emellett érdemes kiemelni, hogy minden kötetben történettudományi problematikát vizsgálva a „köz” – a tágan értelmezett „köz” – szemlélete áll a középpontban, úgy is mint a közbeszéd, a film (Bencsiknél mind a magyar, mind a csehszlovák tematika esetén), az újságok vagy a populáris kultúra vizsgálata. Mindez különösen érthető, hiszen a címben szereplő kérdés (reform vagy forradalom?) második fele a köz aktív szerepvállalását is feltételezi.

A köz vizsgálata nélkül nehéz lenne megvalósítani a forradalmi értelmezés létjogosultságának kutatását. A köz vagy a társadalom vizsgálatának szükségessége Bencsik írásait olvasva számtalan alkalommal felmerülhet az olvasóban. Vajon mit jelentett az, hogy az értelmiségi határozat megjelent számos újságban, és hogy azt Szombathelyen négyszázan, Győrött pedig tíz órán keresztül tárgyalták? Ki döntötte el, hogy mi jelenik meg az adott újságokban? Valamint vajon ki olvasta, ki vette komolyan a propagandaplakátok üzeneteit a magyar forradalomról? Hiszen maga a szerző is rámutat, hogy a korábbi évek tapasztalatai befolyásolták az aktuális intézkedések objektív értelmezési lehetőségeit: „a pártvezetés tagjai bizonytalanok voltak a Nagy

Imre-kör tagjaival szemben, és ártó, romboló szándékot magyaráztak bele minden megnyilvánulásukba” (36).

A könyv ebben az értelemben tekinthető felhívásnak is, melyben, ha nem is tudatosan, de Bencsik Péter rámutat más tudományterületek együttműködésének a szükségességére, hogy míg ugyanazt a történeti szöveget lehet így is és úgy is értelmezni, vajon a köz, ha egyáltalán követte a vizsgált disputát, milyen egyéb befolyásoló tényezők alapján értelmezte a szöveget. Ilyen módon válik érthetővé a Mansfeld-üggyel foglalkozó írás és annak pozíciója a kötetben belül. Ez utóbbi fejezet szinte kizárólagosan jogi szövegek értelmezésével mutat rá egy, a közhiedelemben (is) rosszul rögzült meggyőződésre. Így ez az írás egyrészt figyelemfelhívás a Bencsik által képviselt aprólékos és teljes kutatás szükségességére, másrészt bizonyíték a társtudományok (ezen esetben a jogtudomány) együttműködésének, bevonásának eredményességére is.

A konkrét személyek vagy a társadalom vizsgálatának szükségességére az a tény is rámutat, hogy minden írásban a központi kutatási kérdés mellett azonosítani tudjuk egy vagy több konkrét személyhez kapcsolódó

jelenség vagy történelmi esemény vizsgálatát (például 1. fejezet Gerő – „tisztá lap”; 2. fejezet Losonczy–Friss – értelmiségi/funkcionárius vita; 3. fejezet Nonn – 1956. júliusi ötnapos országgyűlés). Ugyanakkor számtalan ponton igazolja Bencsik, hogy a mikro-történelem vagy az oral history eszközei nem mindig tudnak megoldást nyújtani: „Valóban az értelmiség egészének álláspontját fejezte ki Losonczy szeptemberi cikke?” (65) A szöveghez mint forráshoz ragaszkodó történészi szigor néha kérdésessé válik a szociológiai, pszichológiai körülmények miatt: „Joggal vélhetjük, hogy emiatt dühös lehetett Gerőre, ami véleményét negatív irányba befolyásolta” (112), vagy „egész más hangulatban tekinthetett vissza az eseményekre” (118). Még inkább indokolt a téma több diszciplínát is mozgósító vizsgálata a címben meghatározott és talán eldönthetetlen kérdés alaposabb körbejárása érdekében. Bencsik Péter kötetével részben rámutat az 1950-es évek vizsgálatának történészi hiányosságaira, még fel nem tárt részleteire, ugyanakkor elősegíti a társtudományok dialógusát is, amellyel a vizsgált kérdések még árnyaltabb értelmezése válhatna valóra.

Harlov-Csortán Melinda